

общность, будет христианская религия, роль которой значительно возрастет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бьюкенен П. Смерть Запада: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.
2. Вебер А. Прощание с прежней историей // Вебер А. Избранное: Кризис европейской культуры: Пер. с нем. – СПб.: Университетская книга, 1999.
3. Гоббс Т. Сочинения в 2 т.: Пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2.
4. Ильин И. Основы христианской культуры. – СПб.: Шпиль, 2004
5. Краус В. Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії: Пер. з нім. – К.: Основи, 1994
6. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: Пер. с англ. и нем. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1971. – Т. 42.
7. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология. – М.: ПЕР СЭ, 2001.
8. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Пер. с англ. – СПб.: РХГИ, 2000.
9. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.
10. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии: Пер. с фр. – М.: Научный мир, 1998.
11. Халапсис А. В. Постнеклассическая метафизика истории: Монография / А. В. Халапсис. – Днепропетровск: Изд.-во „Инновация”, 2008.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. – СПб.: А-сэд, 1994.
14. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Пер. с нем. – М.: Мысль, 1993. – Т. 1. Гештальт и действительность.

Чекан Н. І. – викладач кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 165. 151 > 81`373.612.2

МЕТАФОРА В СВІТЛІ ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ

В статтє розкривається познавальна природа метафори. Аналіз дефініцій тропології виявляє головну особливість метафори – здатність к побудові картини світу. За основу аналізу форм і способів застосування метафори взята теорія метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона. В статтє показано, що метафора використовується для визначення життєвих орієнтирів людини. Виявлено, що роль метафори в пізнанні полягає в структурованні сфери невідомого, за допомогою чого і стає можливим виникнення нового знання.

Ключевые слова: метафора, познание, троп, тропология

МЕТАФОРА В СВЕТЕ ТЕОРІЇ ПОЗНАННЯ

У статті розкривається пізнавальна природа метафори. Аналіз дефініцій тропології виявляє головну особливість метафори - здатність до побудови картини світу. За основу аналізу форм і способів застосування метафори взята теорія метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона. У статті показано, що метафора використовується для визначення життєвих орієнтирів людини. Виявлено, що роль метафори в пізнанні полягає в структурованні сфери невідомого, за допомогою чого і стає можливим виникнення нового знання.

Ключові слова: метафора, пізнання, троп, топологія.

METAPHOR IN THE LIGHT OF THE THEORY OF KNOWLEDGE

The article deals with the cognitive nature of metaphors . Analysis definitions tropology

reveals the main feature of metaphor - the ability to build a picture of the world . The basis of the analysis of forms and methods of the theory of metaphor metaphors taken J . Lakoff and M. Johnson. The article shows that the metaphor used to determine the orientation of human life . It was revealed that the role of metaphor in cognition is to structure the sphere of the unknown , whereby it becomes possible emergence of a new knowledge.

Keywords: *metaphor, knowledge, trope, tropology*

Вихідна теза даної статті – тропи, зокрема метафора фіксує мить пізнання світу людиною. Мета статті – розкрити зв'язок метафори з мисленням людини.

Тропология – це традиція вивчення тропів. Стаття з енциклопедії засвідчує наступне: «tropos – зворот мови, вживання слова, або вислову у переносному, образному смислі; у більш вузькому значенні – слово перетворення за допомогою якого досягається естетичний ефект виразності у мові [1]. Давньогрецька мова загальне значення слова *τρόπος* трансліює наступним чином: «напрямок», «спосіб». Зокрема, у статті Олексія Панича [6] підкреслюється філософське значення терміну «троп». Від основних значень поняття – «напрямок», «спосіб» дослідник виводить похідні значення – «звичай», що дорівнює «усталеному способу дії», «мовний зворот», або «усталений спосіб висловлювання», «фігура силогізму», дорівнює «усталеному способу умовиводу» [6, С. 176]. В статті згадується окремий випадок походження терміну троп. Наводиться тропология античних скептиків. Автор вважає, що «особливе філософсько-риторичне значення терміна троп, міцно закріплене за історією античного скептицизму» [6, С. 176]. Хоча, на думку автора статті, навіть «збереження цього терміна в перекладі й коментування відповідних старогрецьких текстів (Секст Емпірик, Діоген Лаерцій) не дає змоги зовсім позбутися специфічної неперекладності, пов'язаної з органічним переходом грецького *τρόπος* у перебігу міркування античного автора від загального значення *σπoσίβ*, до технічного значення (скептичний) троп і навпаки» [6, С. 177]. В світлі наведених означень поняття *τροπ* виникає певна складність щодо одзначного тлумачення цього терміну. Наприклад, у цьому означенні – «Згідно тривалій традиції троп - поняття поетики та стилістики, що позначає такі обороти (образи), які засновані на вживанні слова, (або словосполучення) у переносному значенні та використовується для посилення образотворчості та виразності мови» [6, С. 175]. Відомо, що «поняття троп виникає в надрах елліністичної римської риторичної системи (Філодем, Ціцерон, Гермоден та ін.)» [6, 177]. В межах цієї традиції поняття троп було визначене наступним чином: «Троп є такою зміною власного значення слова при якому виходить мовне збагачення» [6, С. 175]. Наведені означення фіксують здатність тропів до пізнавальної дії. Так, вказується «Згідно з Армстронгом, усі теорії тропів передбачають визнання станів речей» [6, С. 177].

Головною сутнісною рисою метафори є пізнання через відкриття нового сенсу в невідомих до цього речах чи їхніх властивостях або рисах, котре в епістемологічному плані є фундаментальним принципом структуризації невідомого. «Й до того, як термін троп увійшов до науки (Аристотель, що вивчав окремі тропи, і перш за все метафору, вживав термін троп лише у зв'язку з позначенням форми силогізму, логічної фігури або модусу) були сформульовані деякі важливі ідеї стосовно тропів» [6, С. 177]. Метафора у перекладі з грецької («*μεταφορά*») означає «перенесення». Часто виключно ця властивість метафори лягає в основу її визначення, оскільки саме перенесення вважається головною її ознакою. Наведемо типове визначення: «Метафора – це вид тропа, в основі якого лежить асоціація за подібністю або за аналогією. Як і інші тропи (метонімія, синекдоха), метафора є явищем не тільки поетичного стилю, але й загальномовним феноменом. Безліч слів у мові утворені метафорично або застосовуються метафорично, причому переносне значення слова рано чи пізно витісняє колишній його сенс, і тоді слово починає розумітися «тільки у своєму переносному значенні, яке тим самим вже не усвідомлюється як переносне, оскільки початковий прямий його смисл уже потьмянів або навіть зовсім втрапився» [5]. «Уайт намагався показати, що існує своєрідний логічний взаємозв'язок між тропами: метафора веде до метонімії, метонімія до синекдохи, синекдоха – до іронії, а остання у результаті приводить

нас назад до метафори» [2, С.119].

У когнітивній теорії Лакоффа і Джонсона, пояснюється роль метафори в художньо - поетичному, науковому та повсякденному мисленні. На матеріалі метафорики англійської мови автори показують, що мислення людини не просто пронизане метафорами, а й сформовано ними. Головне ствердження – «Метафора належить не лише мові, а процеси людського мислення багато в чому метафоричні» [3, С. 27]. У дослідженні демонструється, що «нові метафори виникають на основі специфічного індивідуального досвіду людини». Базовими ствердженнями дослідження є наступні: метафора – це засіб пізнання дійсності; метафора – це інструмент організації досвіду людини; метафора структурує знання людини про світ і саму себе. Умовно кажучи – знання, що містяться в метафорі є узагальненим досвідом взаємодії людини з навколишнім світом. Дослідники встановлюють зв'язок між мовою мисленням і свідомістю на основі метафори. «За своєю суттю, метафори є феноменами, що забезпечують розуміння» – приходять до висновку мислителі [3, С. 208]. Так, дослідження метафори Лакоффа та Джонсона є результатом інтересу до того, як люди розуміють свою мову та свій досвід.

Вивчення метафоричності людського пізнання у Лакоффа і Джонсона розгортається на основі метафорики з різних площин досвіду – від фізичного до культурного. Метафоричні вирази повсякденної мови, наприклад: «Час – гроші»; «Суперечка – війна» вказує на «приховування» (сокрытие) людського досвіду метафорою, що підтверджує одну з провідних ідей означеної теорії – метафора є як фігурою мови, так і фігурою думки. Виникають метафори з визначеного та конкретного досвіду. Людина створює метафори для «розуміння подій, справ та станів» [3, С. 56]. На предметі основних площин досвіду людини показана конструююча та структуруюча дії метафори. Серед цих площин слід виділити наступні: 1)соціальна дійсність; 2)фізичний стан людини; 3)модель внутрішнього світу людини. В означених сферах на основі метафори використовуються такі поняття, що відповідають природнім видам досвіду: любов, час, ідеї, розуміння, суперечки, праця, щастя, здоров'я, контроль, статус, мораль і т.п. Так, соціальна сфера людини конструюється наступними метафорами: кар'єра йде вгору / вниз; великий / малий успіх; легкий / важкий життєвий шлях; погляд у майбутнє; повнота життя; час діяти, залишити слід у житті, тощо. Ці й велика кількість інших метафор відображають те, що значна частина досвіду та діяльності людини структурована на основі метафор. Певна інформативність про фізичний стан людини часто повідомляється наступними метафорами: людина повна енергією; знесилена людина; міцне / слабе здоров'я та ін. відображають ідею дослідників про те, що метафора є одним з найважливіших способів навіть часткового розуміння того, що не може бути зрозуміле повністю. Метафори моделі внутрішнього світу людини: він став математиком через любов до порядку; у мене багата уява; зараз в мене склалась повна картина; кохання – створює ілюзії; я беру від життя все; я мисливець за щастям; вона мене зачарувала – висловлюють зусилля сфери почуттів людини, естетичного досвіду, моралі і духовних осяянь.

Досліджуючи основи понятійної системи людини, автори виявляють, що концептів, які б розумілися без метафор не існує. Людина розуміє світ через «метафори, якими вона живе». Всі види досвіду і різні його сторони можуть бути базовими - «нефізичне концептуалізується в термінах фізичного» [3, С. 96].

Об'єктивістський науково-філософський підхід західної філософії та лінгвістики пояснює людське мислення з позицій «абсолютної істинності» і «абсолютного значення». Дж. Лакофф і М. Джонсон стверджують, що абсолютна істина і об'єктивне значення не існують. Автори встановлюють прямий взаємозв'язок між мисленням людини і самим її життям. Вивчення та реконструювання «логіки мови», «створення подібностей», «народження нових смислів», дозволяють мислителям стверджувати, що метафори «висвічують» різні сторони людського досвіду і встановлюють між ними (сторонами досвіду) зв'язок, тим самим пояснюючи природу мислення людини.

Процеси людського розуміння і пов'язані з ними феномени – мова, комунікація, понятійна система, досвід не мають встановлених, «абсолютних» структур. Метафора

пронизує людську мову і понятійну систему. Реальний світ: людський досвід, соціальні інститути, мова людини існують на основі метафоричних концептів. Метафора конструює дійсність в правилах «доречності дій», що і дозволяє «санкціонувати» ці дії. «У всіх сферах життя (не тільки в політиці або коханні) ми визначаємо реальність мовою метафор, а потім починаємо діяти у відповідності з ними [3, С. 186].

Людина робить висновки, усвідомлює цінність, приймає зобов'язання, втілює задуми – і все це відбувається за допомогою метафор. Метафора допомагає дати задовільне пояснення процесам людського розуміння і пов'язаним з ними феноменам – понятійна система людини і природа людського мислення; мова і людська комунікація; гуманітарні науки, особливо психологія, антропологія, соціологія та лінгвістика; моральні та естетичні цінності.

«Метафора дуже ефективна у організації знань, способами які можуть служити нашим соціальним та політичним цілям (і це також пояснює чому соціальний, політичний та як наслідок, історичний світи є улюбленішою сферою застосування метафори) [3, С. 37]. Можна сказати, що метафора є наймогутнішим інструментом, який ми маємо у нашому розпорядженні для перетворення реальності у світ, адаптований до людських цілей та задач» [3, С.38]. «Метафора антропоморфує соціальну, а іноді навіть фізичну дійсність і, здійснюючи це, дозволяє нам засвоїти і зробити знайомою цю дійсність в істинному смислі даних слів» [3, С.38].

Метафоричність думки, на перший погляд, відображає досить абстрактні властивості мислення людини. Будь-яке вивчення метафори торкається осягнення начал, сутнісно-змістовних характеристик самого поняття. Одним з основних, найважливіших призначень метафори є її можливість до начебто альтернативного «метафоричного» осмислення дійсності.

Метафора є продуктом думки, «інструментальним» засобом пізнання та відображенням дійсності. Метафоричні вислови не можуть залишитись непоміченими вже через те, що утворюються вони нелогічним шляхом, немов припускаючись помилки або формуючи певну невідповідність. Така відмінність метафори часто лягає в основу критичного осмислення. Адже, на перший погляд, метафора не каже правди, відображає не факти, а фантазію. Можливо, розуміння того, що метафоричні образи утворюються нелогічним шляхом, породжує відповідне несприйняття гносеологічної цінності понять, утворених завдяки метафорі.

Дія метафори має різні рівні її функціонування, подібно до того, як різнопланово можна сприймати живописну картину або будь-який інший витвір мистецтва. Наприклад, картину можна побачити крізь призму певного ідейного змісту, що в ній відтворено, а можна дивитися на неї точки зору техніки виконання, чи взагалі бачити поверхово, і тоді вона постане просто як розфарбоване полотно. У всіх цих випадках позначена окрема аспектна сторона бачення предмету, що певним чином відображає можливість врівноваження абстрактного й конкретного. При перенесенні цього прикладу на метафору, ми можемо твердити, що вона утворює нове поняття абстрактного рівня, будуючи його на метафоричному понятті конкретного рівня. Подібний підхід – взяття за основу розуміння метафори окремого аспекту, відкриває цілий простір теоретичного вивчення цього явища. В такому просторі певна окрема сторона метафори закладається в основу того чи іншого її теоретичного осягнення. Історія вивчення метафори доводить, що протягом довгого часу виникали різні, навіть протилежні точки зору на метафору, а оцінки коливалися від її заперечення до усвідомлення її крайньої важливості. Тривалий час у дослідженнях метафори панувала традиція її розгляду лише як поетичної «прикраси». Наприклад, Цицерон вказував на те, що метафора є винаходом, в якому не було необхідності і яке виникло «під тиском бідності і мізерності нестачі слів». Але, «як одяг, спочатку винайдений для захисту від холоду, згодом почав застосовуватися також і як засіб прикраси, і як ознака відмінності, так і метафора, що виникла через нестачу слів, розповсюдилась вже заради задоволення» [7, С. 76]. Слід зазначити, що метафора має не тільки прихильників, але й критиків, котрі завжди були непримиренними. Пафос таких критичних ідей спирався перш за все на розуміння

метафори як неістинного використання понять. «Мова слугує в першу чергу для вираження думки й передачі знання. Задля виконання цієї функції необхідні лише слова, які вживаються у прямому сенсі. Адже буквальні значення піддаються верифікації. Метафора, перешкоджає виконанню цього головного призначення мови» – заявляв один з таких критиків [2]. Під підозру підпадав також елемент естетизму, художній принцип метафори, оцінка якого теж була негативною. Інший, але близький напрямок критики метафори зазначає, що вона – це «засіб, що розпалює непотрібні пристрасті, відводить від суті, затьмарює розумні доводи» і «спокушає розум». Критика метафори здійснюється також через порівняння метафоричних виразів з «беззмістовними» і «сумнівними» словами, які ніколи не будуть використані в процесі пізнання. У цьому випадку критичний аргумент проти метафори наполягає на тому, що «у всіх тих випадках, коли серйозно шукають істину, метафори абсолютно виключені, бо якщо ми бачимо, що вони відверто одурюють, то було б явним божевіллям допускати їх в роздумах» [4, С. 53].

Власне, позиціонування осібною бачення метафори різними дослідниками утворює два відмінних шляхи розуміння основи даного поняття, що визначається наявністю в їхніх підходах або естетично-художнього, або пізнавального принципу. Характерно, що ці принципи вважаються несумісними, і у різних теоріях метафори в основу кладеться лише тільки один з них. Як на нас, то, заглядаючи у перспективу подальшого розгляду метафори, ми висуваємо припущення про цілковиту можливість поєднання цих двох принципів в одній теорії метафори як наслідку реальної наявності обох, естетичного та пізнавального моментів, у складі метафори одночасно.

Відомо, що до ХХ сторіччя метафора розглядалась крізь призму мови та не визначалась як особливий феномен. Особливе пожвавлення інтересу до метафори певним чином було спровоковане Лінгвістичним поворотом у філософії, котрий, як відомо, зробив центральним предметом своїх досліджень мову, а також всі мовленнєві явища, через що як певний підсумок усієї історії вивчення метафори наприкінці ХХ сторіччя виникає метафорологія із статусом окремої дисципліни. У даному контексті особливо важливим для нас є те, що ХХ та ХХІ-му ст. стало притаманне міждисциплінарне мислення. Вивчення метафори тепер виконується також і на межі різних областей науки. Таким чином, ставлячи задачу огляду наближень до розуміння пізнавальної природи метафори основну увагу, як на нас, слід приділяти існуючим теоріям метафори як класичного, так некласичного спрямування. Певним чином такий широкий підхід до метафори зумовлено потребою віднайдення зв'язку між сучасним станом дослідження цього поняття та загальною картиною еволюції її вивчення.

На наш погляд, розуміння пізнавальної природи метафори очевидним чином залежить від врахування як окремих етапів, так і загального процесу її осмислення, що й викликає необхідність звернення до формування та розвитку теорій метафори протягом усієї історії рефлексії над цим поняттям.

Ми вже зазначали, що основи наукового дослідження були закладені ще Аристотелем і що на його теорії метафори ґрунтується вся традиція її вивчення. Власне, саме Аристотель заклав класичну парадигму метафори як неявної аналогії, або порівняння, що є безпосередньо поетичним, або риторичним засобом. Показово, що ідеї стародавнього мислителя були звернені до наявності пізнавального принципу в метафорі, оскільки філософ певним чином розумів мистецтво як спосіб пізнання. Ідеї стародавнього мислителя вказують на художній принцип дії метафори. Отже, у спадок від нього ми отримали принаймні два важливих принципи розуміння метафори, завдяки яким відбувається виділення художнього та наукового аспектів пізнавальної дії цього поняття. Ці два принципи аналізу метафори дійсно можуть слугувати шляхами до її всебічного розуміння, адже попри достатньо розвинуту традицію вивчення метафори, яка не обминула своєю увагою й її пізнавальні можливості, сама природа «метафороутворення» залишається нібито «за кадром». Ефектність метафоричного утворення є результатом дії цілого механізму пізнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая советская энциклопедия, БСЭ. 2012. [Электронный документ]. [Режим доступа]: <http://slovar.cc/enc/bse/2050185.html>.
2. Глазунова О. И. Логика метафорических преобразований / Ольга Ігорівна Глазунова. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2000. – 190 с.
3. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. / Под ред. И с предисл. А. Н. Баранова. // Джон Лакофф, Марк Джонсон. – Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
4. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Джон Локк // Локк Дж. Собр. соч. в 3 т. – Т. 1. – М., Мысль, 1985. – 622 с.
5. Ницше Ф. Об истине и лжи во вненравственном смысле / Фрідріх Ніцше // Философия в трагическую эпоху. Пер. с нем. – М.: REFL-book, 1994. – 416 с. – Сс. 254-265.
6. Панич О. Троп / Олексій Панич // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Том другий. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. - 488 с. Сс. 175-179.
7. Цицерон. Об ораторе / Марк Туллій Цицерон // Три трактата об ораторском искусстве ; пер. с лат. Ф.А. Петовкого, И.П. Стрельниковой, М.Л. Гаспарова ; под ред. М.Л. Гаспарова. – М: Научно издательский центр «Ладомир», 1994. – 475 с. – Сс. 75-252.